

ХЕРСОНЩИНА, ХЕРСОН, ХЕРСОНЦІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ ВІЙНИ

Бондарева Олена Євгенівна,

*доктор філологічних наук, професор,
головний науковий співробітник кафедри української
літератури, компаративістики
та грінченкознавства*

Київського столичного університету

імені Бориса Грінченка

o.bondareva@kubg.edu.ua

orcid.org/0000-0001-7126-452X

Херсон та велика частина Херсонщини після 24 лютого 2022 р. швидко опиняються під російською окупацією: російські війська захопили Антонівський міст у першу добу повномасштабного вторгнення, а 1 березня зайшли в обласний центр. Українські драматурги вже навесні 2022 р. оперативно створюють різні тексти, які осмислюють абсолютно новий для українців досвід виживання в окупації, і впродовж 2022–2024 р. Херсону та Херсонщині присвячується доволі репрезентативний масив сучасних драматичних та постдраматичних художніх творів, авторами яких є херсонці, що перебували поза межами окупації, але рефлексували над нею разом зі своїми близькими людьми (Наталія Блок, Оксана Гриценко), ті, хто пережив окупацію особисто (Артур Сумароков, Ігор Носовський, Олена Маляренко, Антон Лисенко, Яна Малига, артисти Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру імені Миколи Куліша), а також драматурги, для яких Херсон, не будучи рідним містом, став символом загального українського опору (Ніна Захоженко, Ірина Феофанова, Лена Кудасва). Варто звернути увагу і на драматургічну практику місцевого херсонського театру, коли п'єси, створені не про Херсонщину (тексти Неди Нежданой, Наталки Ворожбит про вторгнення росіян на Донбас), у контексті війни та окупації інтерпретуються з позицій «херсонського тексту». Окремо слід сказати про драматургічне письмо Валерія Пузика, який брав безпосередню участь у бойових діях на Херсонщині і втілював цей досвід у п'єсі, присвяченій відірваному від повноцінної логістики та комунікації українському плацдарму у Кринках.

Мета: проаналізувати дискурси про Херсон та Херсонщину як зафіксовані українською драматургією 2022–2022 рр. місця колективної травми, місця сили та українського опору і водночас як територію трагізму та ревіталізованої містики.

Методи: джерелознавчий, культурно-історичний та контекстуальний аналіз.

Результати. Створено першу репрезентативну картину театральнo-драматургічної візії Херсона і Херсонщини у протистоянні російським агресорам упродовж 2022–2024 рр. Для цього проаналізовано діяльність та постановки Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру імені Миколи Куліша, українські драматургічні ресурси цих років, фахові та відкриті джерела. Узято до уваги 20 текстів сучасної української драматургії, більшість із яких вимагає додаткових інтерпретацій, тож, можливо, для херсонців такий узагальнений корпус буде цікавим як поле майбутніх досліджень. Виокремлено перехідні тенденції, зафіксовані у театральнo-драматургічній інтерпретації дискурсу Херсона та Херсонщини у 2022–2024 р. на тлі повномасштабної російської агресії, окупації, підриву Каховської ГЕС.

Висновки. В осмисленні російської агресії проти України після 24 лютого 2022 р. Херсону та Херсонщині присвячено чималий обсяг драматургічних і театральних текстів. Закономірно, що одним із центрів опору окупантам у місті став Херсонський обласний академічний музично-драматичний театр імені Миколи Куліша, який уже навесні 2022 р. поза межами окупованого обласного центру налагоджував свою діяльність сценічними читаннями та виставами саме про необхідність підтримки українців в окупації. Драматургічний дискурс про Херсонщину та її опір зараз становлять два десятки творів у різній манері письма – від документальних до художніх та постдраматичних, у різних емоційних

модусах – від трагічного до трагікомічного, у різних жанрових координатах – щоденники, спогади, сповідь, розмова, інтерв'ю, містика. Зібрані у послідовний корпус, вони репрезентують драматургічну еволюцію в осмисленні дискурсу Херсона та Херсонщини у війні. Усі посилання у списку літератури нині є інтерактивними, тож херсонці матимуть змогу переглянути окремі сценічні читання п'єс або знайти відкриті електронні версії їхніх текстів для читання та подальших інтерпретацій.

Ключові слова: окупація, опір, постдраматичний текст, еґо-документи, театральні практики.

KHERSON REGION, KHERSON, KHERSON PEOPLE IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN DRAMA OF WAR

Bondareva Olena Yevhenivna,

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Chief Researcher at the Department of Ukrainian
Literature, Comparative Studies and Grinchenko Studies
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
o.bondareva@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0001-7126-452X*

After February 24, 2022, Kherson and most of Kherson region quickly found themselves under Russian occupation: Russian troops seized Antonivskyi Bridge on the first day of the full-scale invasion, and on March 1, they entered the regional centre. In the spring of 2022, Ukrainian playwrights quickly created various texts reflecting on the completely new experience of survival under occupation and throughout 2022–2024. A representative array of contemporary dramatic and post-dramatic works of fiction is dedicated to Kherson and Kherson region, written by Kherson residents who were outside the occupation but reflected on it with their loved ones (Natalia Blok, Oksana Hrytsenko), those who experienced the occupation personally (Artur Sumarokov, Ihor Nosovskyi, Olena Maliarenko, Anton Lysenko, Yana Malyha, artists of the Kherson Regional Academic Music and Drama Theatre named after Mykola Kulish), and playwrights for whom Kherson became a symbol of the general Ukrainian resistance though it was not their hometown (Nina Zakhochenko, Iryna Feofanova, and Lena Kudaieva).

It is also worth paying attention to the playwriting practice of the local Kherson theatre, when plays not about Kherson region (texts by Neda Nezhdana and Natalka Vorozhbyt about the Russian invasion of Donbas) are interpreted in the context of war and occupation from the perspective of the “Kherson text.” A separate mention should be made of the playwright Valerii Puzik who took direct part in the hostilities in Kherson region and embodied this experience in a play dedicated to the Ukrainian bridgehead in Krynyky, which was cut off from full-fledged logistics and communication.

Purpose: to analyse the discourses about Kherson and Kherson region as places of collective trauma, areas of strength and Ukrainian resistance recorded in Ukrainian drama of 2022–2022, and simultaneously as a territory of tragedy and revitalized mysticism.

Methods: source studies, cultural, historical, and contextual analysis.

Results. The first representative picture of the theatrical vision of Kherson and Kherson region in confronting Russian aggressors in 2022–2024 was created. For this purpose, the activities and productions of the Kherson Regional Academic Music and Drama Theatre named after Mykola Kulish, Ukrainian dramatic resources of these years, professional and open sources were analysed. The article considers 20 texts of contemporary Ukrainian drama, most of which require additional interpretations. Therefore, this generalized corpus will be interesting for Kherson residents as a field of future research. Transitional trends recorded in the theatrical interpretation of the discourse of Kherson and Kherson region in 2022–2024 against the background of the full-scale Russian aggression, occupation, and the explosion of the Kakhovka hydroelectric power station are highlighted.

Conclusions. In understanding Russian aggression against Ukraine after February 24, 2022, a considerable amount of dramatic and theatrical texts is devoted to Kherson and Kherson region. It is natural that one of the centres of resistance to the occupiers in the city was the Kherson Regional Academic Music and Drama Theatre named after Mykola Kulish, which in the spring of 2022, outside the occupied regional centre, established its activities with stage readings and performances about the need to support Ukrainians under

occupation. The dramatic discourse on the Kherson region and its resistance now consists of two dozen works in different writing styles – from documentary to fiction and postdrama, in different emotional modes – from tragic to tragicomic, in different genre coordinates – diaries, memoirs, confessions, conversation, interviews, mysticism. Collected in a coherent corpus, they represent a dramaturgical evolution in the comprehension of the discourse of Kherson and the Kherson region during the war. All the links in the bibliography are now interactive, so Kherson residents will be able to watch individual stage readings of the plays or find open electronic versions of their texts for reading and further interpretation.

Key words: occupation, resistance, post-dramatic text, ego-documents, theatrical practices.

1. Вступ

На суспільну увагу заслуговує публічна проукраїнська позиція колективу Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру імені Миколи Куліша, проявлена під час російської окупації Херсона: його керівник Олександр Андрійович Книга 24 лютого поїхав за родиною в Олешки й опинився в окупації на лівому березі практично одразу, але з театром був на постійному зв'язку: уже 25 лютого понад 70 працівників театру прийшли у його споруду, багато хто перебував у підвалі театру до 22 квітня 2022 р. За кілька днів до цього рашистами було знищено Маріупольський театр, у якому ховалося багато цивільних людей, а за тиждень росіяни увірвалися з обшуками у споруду Херсонського театру – прийшли спецпідрозділи окупантів, і налякані люди пішли з неї. При тому, що з 250 працівників театру 14 стали колаборантами, основний склад закладу демонстрував свою чітку проукраїнську позицію: співробітники театру брали активну участь у мітингах проти окупантів, волонтерили, підтримували херсонців – 70 людей із театру займалися цим усі 9 місяців окупації.

Отже, вважаю правильним поєднати розмову про драматургічні тексти, присвячені окупації Херсона та Херсонщини, з аналізом того, як херсонському театру вдалося зберегти колектив та включитися у боротьбу за реалізацію провідного гасла місцевого опору – «Херсон – це Україна!».

Я спробувала розташувати зібраний та досліджений матеріал у хронологічному порядку. І це не випадкова примха, а спроба відрефлектувати послідовну логіку формування у драматургії та театральних практиках особливостей «херсонського тексту» війни, зафіксувати закономірності трансформації його концептів, тональностей та стильових пріоритетів.

Отже, першим текстом про російську агресію, до якого проявив увагу Херсонський обласний академічний музично-драматичний театр імені Миколи Куліша, стала п'єса Неди Нежданої «*Кицька на спогад про темінь*». Цю п'єсу, уперше надруковану в антології «Майдан. До і після» (Неждана, 2015), перекладено англійською, польською, болгарською, словацькою мовами, в Україні її сценічні читання відбулися на фестивалі Донкульт (Київ, 2014), у Київському академічному театрі на Печерську (2016), Чернігівському обласному академічному українському музично-драматичному театрі імені Тараса Шевченка (2016), Івано-Франківському молодому театрі (2016), англійською мовою у ProEnglish theatre (Київ, 2022), а за кордоном – у Північному Іллінойському університеті (США, 2022) у рамках організованих Джоном Фрідманом Світових читань української драматургії (Worldwide Ukrainian Play Readings), у Будинку літератури та перекладу в Софії (Болгарія, 2022), на VIII Всесвітньому конгресі жінок у Брюсселі (Бельгія, 2022), у рамках Генеральної Асамблеї міжнародної мережі «Свродрама» в Берліні (Німеччина, 2023). П'єсу також було поставлено в Україні (Київський театр Володимира Завальнюка «Перетворення», 2017) та за кордоном (Лондонський театр Фінбороу, Велика Британія, 2022).

Прем'єра вистави «*Кицька на спогад про темінь*» у Херсоні відбулася 24 травня 2017 р. у межах Міжнародного театрального фестивалю «Мельпомена Таврії». Тоді це був формат вуличного дійства, на яке херсонський театральний колектив наважився, насамперед, у зв'язку з тим, що до нього влилися кілька людей з окупованих територій Донеччини та Луганщини.

По суті, меседжем роботи із цією п'єсою про жінку з проукраїнською позицією, яка вимушено покидає свій пограбований дім на Луганщині після катувань та погроз від росіян та місцевих сепаратистів, театр висловлював солідарність із тими колегами, які втратили дім та починають життя заново. Про це постфактум згадував Олександр Книга: «От до нас у 2014 році приїхали в театр семеро працівників Луганського українського театру. Так, ми їм допомагали, але ми тоді не могли зрозуміти як то, коли ти став біженцем, покинув усе і поїхав з однією валізкою, де шкарпетки й майка. І з цим приїхав у світ, де тобі треба думати, де і як жити...» (Крізь війну, 2023).

Показово, що акторка Світлана Журавльова, яка тоді грала у моновиставі, в окупованому Херсоні стала колаборанткою та співпрацювала з окупантами – тобто, по суті, ця роль не була нею прожита і пережита – просто зіграна, хоча авторка драматургічного тексту одразу запропонувала відверту розмову про українську ідентичність та про необхідність її збереження в умовах російської окупації.

Проте наприкінці вересня 2022 р. театр поза окупованим Херсоном відновлює цю виставу та адаптує її під залу – тепер під робочою назвою «**Борщ**», причому спочатку це була внутрішня назва лише для задіяних у виставі співробітників театру, але вона швидко закріпилася як маркер вистави і для широкого загалу (Крізь війну, 2023). Відтоді театр став міркувати про окупацію уже не у вуличному форматі «співчуття», а в приміщенні, на чужій сцені (мала сцена Національного театру імені Лесі Українки у Києві), зробивши її більш камерною та інтимною, а її прем'єру та гастрольні покази – місцем зустрічі херсонців, які рятувалися від окупації у Києві та інших містах України: відтепер натомість «співчуття» можна було міркувати про спільний досвід та колективну рефлексію. Олександр Книга засвідчив: «Ми робили різні вистави, зокрема і про Донбас, але, коли ти робиш виставу про те, що пережив сам, вона звучить по-іншому» (Журналісти вражені, 2023). Він також пригадав, як збирав реквізит для вистави, адже у херсонських біженців практично не було ніяких речей: «Я прийшов до друзів і кажу: хлопці, у мене нічого немає, допоможіть. І мені у театрі Лесі Українки кажуть: дамо все, що треба. За нами ходили, нам все допомагали», а творці вистави «придбали за останні кошти плитку, каструлю» (Крізь війну, 2023). Сприйняття драматургічного тексту змінилося не лише для публіки, але і для творців нової версії вистави: «Це вже про нас нинішніх. Тільки коли ти сам стаєш біженцем, можеш це повною мірою зрозуміти», – наголосив Олександр Книга (Медведенко, 2023). Із цією виставою у гастрольному турі 2023 р. театр об'їздив сім міст Словаччини: Братиславу, Тренчин, Банську Штявницю, Пезінок, Пряшів, Рожняву та Бардіїв, брав участь у міжнародному фестивалі «Погода».

Режисер Сергій Павлюк та акторка Ольга Бойцова на сцені впродовж усього дійства готували справжній український борщ, яким після вистави частували глядачів: після кожного показу херсонці довго не розходилися, давали волю своїм емоціям, обіймалися, плакали, ділилися спогадами, а розлитий по разових стаканчиках свіжий борщ ставав органічним атрибутом ритуалу своєрідного причастя як співпричетності до спільноти, тепер розвіяної по різних місцях. У цій сценічній історії, як, власне, і у новій моновиставі Сергія Павлюка «**Позивний Горобчик**» (драматургічним матеріалом для якої стала перша новела з п'єси Наталки Ворожбит «**Погані дороги**», теж написаної про війну на Донбасі та широко представленої на сценах України і світу), мовби у спеціально сконструйованій метафорі, закарбовано стрімкий шлях херсонців від переконання, що війна десь далеко, за межами рідного і затишного світу, до розуміння страшних воєнних реалій та спричиненої окупацією пришвидшеної громадянської самоідентифікації багатьох людей українського півдня.

2. «Мельпомена Таврії» часів окупації

10–16 червня 2022 р. попри те, що Херсон іще перебував під окупантами, які вже хазяйнували у споруді театру, відбувся 24-й фестиваль «Мельпомена Таврії» зі штаб-квартирою

у Львові, який об'єднав 65 театрів, 25 міст та 12 країн світу. Вистави в рамках фестивалю грали два місяці... Олександр Книга запропонував ідею, що кожен театр, який подає заявку, грає на своїй сцені, але говорить про Україну та запрошує на виставу внутрішньо переміщених людей, біженців, особливо херсонців. Пряма мова Олександра Книги: «До речі, у квітні рашисти спробували організувати в Херсоні «русский театр», охоронець театру погодився його очолити. Тому нам хотілося подати сигнал, що наш театр живий, чинить опір, і Херсон звільнять. Я знав, що нас підтримають українські та закордонні театри. Поки був в окупації, мені телефонували колеги з турецьких, португальських, грузинських, угорських театрів» (Медведенко, 2023).

Афіша засвідчує, що участь у фестивалі, окрім багатьох українських театрів, узяли також закордонні театральні колективи: СТВ – Companhia de Teatro de Braga (м. Брага, Португалія), Théâtre Garonne (м. Тулуза, Франція), OLDstars (м. Прага, Чехія), Tarinainanika theatre company (м. Осака, Японія), Teatr im. Stefana Żeromskiego (м. Кельці, Польща), Озургетський державний драматичний театр (м. Озургеті, Грузія), Schauspiel Köln (м. Кельн, Німеччина), Національний театр ім. Васіл Александрі (м. Кулеа, Румунія), Муніципальний театр Малтепе, (м. Стамбул, Туреччина).

Особливо вразила театральна підтримка херсонського фестивалю від Чехії, яку представили виставами: Divadlo Radost (м. Брно), Jihočeské divadlo (м. Чеський Крумлов), Slováké divadlo (м. Угерске Градіште), Naivní divadlo LIBEREC (м. Ліберець), Divadlo Drak a Mezinárodní institut figurálního divadla (м. Градец-Кралове), DIVADLO F. X. ŠALDY LIBEREC (м. Ліберець).

Також відзначаю, що незалежний реактивний Театр «Варта», який виник у Львові 24 березня 2022 р., через місяць після початку повномасштабного російського вторгнення, представив на фестивалі сценічні читання п'єси Артема Вусика «Херсон незламний» у режисурі самого драматурга.

3. Відновлення театральної діяльності обласного театру

У червні 2022 р., «щоб херсонський театр зазвучав» (Медведенко, 2023), херсонці у Полтаві символічно відкрили свій новий театральний сезон сценічними читаннями п'єси *«Коло-Херсон»*, яку створив актор херсонського театру Антон Лисенко. Ця подія готувалася близько місяця, і репетиції спочатку проходили онлайн, оскільки Євген Карнаух, режисер вистави, на початку роботи над нею ще перебував на окупованій території, але планував виїжджати: «Це не стало на заваді для херсонських та полтавських акторів, і їм удалося нагадати про нашу Херсонщину та її дивовижних людей» (Творчістю проти війни, 2022). Ці читання, як і багато наступних сценічних активностей театру, були благодійними заходами, а зібрані кошти одразу відправляли на підтримку театралів, які продовжували жити на окупованих територіях Херсонщини, але при цьому підтримували Україну.

В історії створення п'єси є свій символізм. Антон Лисенко написати цей твір для рідного театру планував давно. Так сталося, що вже після новорічних свят у 2024 р. він обмірковував задум п'єси, а 23 лютого розпочав роботу безпосередньо над її текстом: «Пізно ввечері відкрив ноутбук і написав перші кілька слів – назву першого розділу. А потім подумав, що продовжу цю справу завтра. Як ми знаємо, завтра не вийшло, бо росія розпочала повномасштабне вторгнення. Кілька тижнів не було бажання братися за написання взагалі. Але в один день сів і сказав собі: якщо ти хотів написати таку п'єсу, то коли ще це зробити, якщо не зараз? Коли я закінчив писати п'єсу, то не знав, що з нею робити. І просто, щоб вона не залишилася у мене в ноутбучі, відправив її кільком театральним друзям. І так написав: якщо треба, то беріть, ця п'єса у вільному доступі. За кілька тижнів мені зателефонувала акторка Оля Марфіна і повідомила, що робитимуть читки. Ось така історія цієї п'єси», – згадував автор (Творчістю проти війни, 2022). Повномасштабне вторгнення вплинуло не на продуманий раніше зміст п'єси, «скоріше на загальну тональність і настрої. Але зміст залишився таким, яким був задуманий», – ділиться міркуваннями про свій текст Антон Лисенко (На читці п'єси, 2022),

а Олександр Книга сприймає виставу за цією п'есою як «ностальгію за тим Херсоном, який ми знаємо» (Медведенко, 2023).

Увагу в тексті приділено менталітету людей Півдня України. «П'еса стала більш жорсткою, але зміст не змінився. Вона геть не про війну, але порушуються важливі теми, що все ж таки пов'язують п'есу з військовими подіями. Наприклад, це те, що ми інакші люди і ця інакшість формувалась у нас не один рік, а то і сторіччями. У нас є розуміння свого дому. Але зараз це складні питання: що для людини є дім? Що для неї є своє? Вона дивна і навіть не дуже схожа на п'есу», – розповідає Антон (Творчістю проти війни, 2022). В основу покладено кілька різних історій, пов'язаних не з Херсоном безпосередньо, а з колом, тобто населеними пунктами, розташованими поблизу. І звичайно ж, їхньою родзинкою є люди, які і створили цей Південь: «Там про херсонській Світ. Про людей Півдня. Про тих, кого я знав особисто і серед яких виріс. Це такі невеликі історії про людей, які народжуються, живуть, працюють і помирають на Півдні. Кожна історія поділена на п'ять частин. Її ніколи не розповідає сама людина, за неї це робить якийсь персонаж, що знає цю людину і контактує постійно з нею. Наприклад, історія про звичайного чоловіка, який пережив Голодомор, історія про моряка, який закінчив Херсонське морське училище, працював, а потім повернувся до села, історія про рибалок, пасічників, фермерів, господарів. Вони і є той Південь. Вони і є той Світ» (Творчістю проти війни, 2022). Глядачі наголошували, що у час, коли Херсон перебував під окупацією, говорити про нього треба було всюди: розповідати про неймовірних людей українського Півдня, які люблять свою землю і боронять її всіма силами.

Усі зібрані кошти перерахували на картку артистки театру Євгенії Кірсанової, адже вона займалася благодійною діяльністю і завдяки донатам від людей підтримувала колег, які залишилися в окупації.

Режисер херсонського драмтеатру Євгеній Резніченко на момент початку повномасштабного вторгнення був у Херсоні і лишився в окупації до квітня, коли йому вдалося-таки виїхати з окупованого міста. У Києві восени 2022 р. він поставив виставу «*Лишатися (не) можна...*».

Історія створення цієї вистави почалася з читки колективом херсонського тексту Оксани Гриценко, створеного на документальній основі, за який спочатку хотів узятися Євгеній Резніченко як за п'есу «*Незламний Херсон*» (Адлер, 2024). «Ми її знайшли і почали читати. Але складалося враження, що вона трішки відсторонена, адже те, що ми пережили – це зовсім інше. І ми вирішили до цього тексту додати свої історії, яких у кожного з нас величезна кількість», – згадував Олександр Книга (Журналісти вражені, 2023), а запрошена у виставу відома актриса Римма Зюбіна теж пригадала, що п'есу не взяли в роботу, «адже власні історії акторів, зайнятих у виставі, були набагато справжніші, чесніші, щиріші» (Листюк, 2022). Тоді Євгеній Резніченко прийняв рішення записати на диктофон реальні історії своїх колег про життя в окупації і про те, як та з якими ризиками кожен із них евакуювався, а режисерка Ксенія Швець узялася за опрацювання зафіксованих свідчень і створення сценічної версії тексту для документальної вистави. Сам же процес підготовки до прем'єри фіксував Олександр Книга: «Ми вирішили зробити нову виставу про Херсон, зібравши херсонців, які давно працюють в інших театрах. Спочатку читали тексти – «Незламний Херсон», але це була не зовсім драматургія. А потім я згадав, що в кожного з нас такі історії, що на цілий фільм вистачить. І ми вирішили розповісти їх тим, хто не знає, що таке окупація та евакуація. Ми записали 36 годин текстів, зробили літературну обробку, і вийшла дуже чуттєва вистава «Залишатись не можна». Про те, чому одні виїхали, а інші залишились» (Медведенко, 2023); «Виставу ми зробили дуже швидко. Єдине, що в день прем'єри 12 жовтня обстріляли Київ, і театр закрили. Прем'єра повинна була відбутися в театрі імені Лесі Українки, а наступна вистава – у «Сузір'ї». Ми переносимо прем'єру в «Сузір'я», але там зовсім інша сцена, через що дуже нервував режисер. Утім, нам усе вдалося, тому що ця вистава, як оголений нерв, вона жива і дуже особиста. Ця вистава, до речі,

поступово змінювалася, вона набувала якось жорсткого стержню, незламного, як сам Херсон. Я сам, побувавши в окупації, розумію, що, не переживши цей жах, важко навіть уявити, що пережили люди. Чи думали ми, люди, які були виховані на книжках про Другу світову війну, слухали розповіді бабусь про окупацію, що самі опинимося в окупації, що придуть росіяни з автоматами, перекидатимуть наші оселі, зупинятимуть на вулиці, забиратимуть на підвал на допити?! Сила цієї вистави саме в її безпосередності, в її документальності» (Журналісти вражені, 2023). Згодом до вистави було додано відеокomпоненту – прізвище та ім'я людини із зазначенням кількості днів, які людина провела в окупації.

Ця вистава склалася у документальні свідчення про те, чому Херсон – це українське місто, в якому був шалений опір окупації, про велелюдні протестні мітинги та про людей з їхніми долями в окупації. Більшість акторів у виставі грає себе та розповідає історію власного порятунку. Наприклад, акторське подружжя Руслан Вишневецький та Євгенія Кірсанова розповідають, що вони намагалися виїхати з окупованого Херсона 20 днів, здійснивши п'ять спроб, пережили допити на блок-постах, і врешті окупанти взяли з них гроші, аби дозволити проїхати на підконтрольну українську територію (Самсонов, 2022). Актор Сергій Михайловський засвідчує: «Так, я розповідаю свою історію. Усі актори-херсонці розповідають свою історію. Це важка вистава. Щоразу знову переживати те, що ти пережив, коли був в окупації, – це дуже складно. Такого досвіду ні у кого з нас не було. Завжди граєш драматургію, створену кимось, а це твоя драматургія, твої обставини. Життя – найбільший драматург. Не ми писали цю війну, але нам довелося взяти в ній участь» (Журналісти вражені, 2023). Єдина, хто у виставі розповідає не-свою історію, – це актриса Римма Зюбіна, яку Олександр Книга запросив як дуже відому людину, чий голос культурна спільнота обов'язково почує. Вона проживає на сцені те, що розповіла про своє сприйняття окупації та втечу з Херсона директорка-розпорядниця театру Юлія Бунчак: «11 вересня до неї увірвалися з обшуком 30 ФСБ-шників, а через 20 хвилин – ще 15. Вона виїхала 6 квітня. Коли вона розповідала свою історію, вона тремтіла, у неї тремтіли руки, ми постійно наливали їй воду. Коли послушали її історію і вийшли з репетиційної зали, Євген Резніченко сказав: «Завтра вихідний. Мені треба все це осмислити і пережити». Ми вийшли мовчки, обійнялися і розійшлися. А через якийсь час мені Євген сказав: «Ну ви ж розумієте, що ви будете розповідати історію Юлії?». Її розповідь – це 10 сторінок монологу» (Журналісти вражені, 2023).

Римма Зюбіна вже мала попередній досвід волонтерського долучення до аналогічних проєктів: «Я їздила в Сєвєродонецьк і грала там з акторами луганського театру як волонтер. Це був мій внесок як кіноактриси, яку глядачі бачили по телевізору, у популяризацію театру, української культури. Для мене будь-які соціальні проєкти – значущі, а соціальна складова важливіша за гонорари» (Листюк, 2022).

Висловлюючи величезну повагу херсонцям, які в окупації виходили на проукраїнські мітинги та дуже важкими зусиллями вивозили з окупації своїх дітей, переживали облави та обшуки, але навіть під шаленим тиском відмовлялися брати російські паспорти, акторка міркує, що якби такий спротив, як у Херсоні, був у 2014 р. в Луганську й Донецьку, то ці міста не здали би ворогу.

Прем'єра вистави відбулася 12 жовтня 2022 р. на сцені столичного театру імені Лесі Українки.

11 листопада 2022 р. Херсон було звільнено від окупаційних військ, але зайти у приміщення театру його керівнику та акторам дозволили лише після обстеження вибухотехніків. «19 листопада ми приїхали, театр був пограбований, не було ні води, ні світла. Але вже на другий день благодійники привезли генератори, старлінки для того, щоб почав працювати арт-хаб в укритті, і він відкрився... Іноземні журналісти вражені, коли бачать у Херсоні, як ми у підвалі готуємо прем'єру», – зазначив «Радіо Культура» генеральний директор театру ім. Куліша Олександр Книга (Журналісти вражені..., 2023). Разом з артистами Риммою Зюбіною

і Сергієм Михайловським він розповів про документальну виставу «Лишатися (не) можна», з якою труп Херсонського театру відвідала Миколаїв, Кропивницький, Черкаси, Київ, Житомир, Івано-Франківськ, Львів, завершивши гастрольний тур у Херсоні. Гастрольні можливості вистава отримала за підтримки УКФ. Під час показів у різних містах серед глядачів завжди було багато херсонців: «Був випадок, – розповідає Олександр Книга, – коли жінка в залі всю виставу плакала, а потім підійшла її дочка і розповіла, що це її мати, яку вони вивезли з окупації. Жінка весь цей час мовчала, і тільки коли виплакалася на виставі, почала спілкуватися» (Медведенко, 2023).

4. Осмислення окупації у драматургічних текстах і театральних проєктах 2023–2024 рр.

Херсонська авторка Олена Астасєва п'єсою «Словник емоцій під час війни» (Астасєва, 2022) дала ім'я великому міжнародному проєкту, у рамках якого відбулося дуже багато різних культурних подій за межами України, спрямованих насамперед на англійськомовну аудиторію. П'єсу також, окрім англійської, було перекладено французькою, румунською, німецькою, словацькою, китайською, угорською мовами. Після першої публікації у 2022 р. в англомовній антології *A Dictionary of Emotions in a Time of War: 20 Short Works by Ukrainian Playwrights* (Laertes, USA) у рамках Світових читань української драматургії (Worldwide Ukrainian Play Readings) відбулося понад 70 сценічних читань і постановок цього тексту у різних куточках світу (європейські країни, США, Канада, Гонконг). За антологією *A Dictionary of Emotions in a Time of War: 20 Short Works by Ukrainian Playwrights* «Українська правда» у 2024 р. випустила англійськомовний подкаст *A Dictionary of Ukrainian Emotions*, у якому п'єси із цього текстового корпусу англійською мовою озвучують голлівудські зірки Куштрім Ходжа, Джессіка Гехт, Кевін МфкМонагл, Вейн Мауганс, Алессандра Торресані, Крістін Мілвард, Джо Спано, Кетлін Чалфант, Шерон Вашингтон (*A Dictionary of Ukrainian Emotions*, 2024). П'єса має клаптикову природу зафіксованих емоцій, які авторка переживає від початку війни, який вона зустріла в Херсоні, через уламки спогадів пережитої окупації та евакуації через російську територію – до усвідомлення «відчуття ляльковості» та потрапляння «в іграшковий, несправжній світ» мирної Європи, у якому всі «занадто розслаблені, занадто безтурботні» на тлі того, що пережили та продовжують переживати українці (Астасєва, 2022). Анна Галас звернула увагу на ознаки «синдрому вцілілого» (Галас, 2024) у фрагменті цього тексту «Провина», у якому херсонці з окупації, з одного боку, мовби вибачаються перед Харковом та Маріуполем, які росіяни навесні 2022 р. авіацією та артилерією просто перетворювали на руїни, а з іншого – чуються «відщепенцями», бо перебувають в окупації: «Це провина солдата, якого взяли в полон» (Астасєва, 2022).

Прикметно, що частину п'єси про війну та Херсонщину створено як родинні історії, причому є й зафіксований досвід власних родин або близьких людей, що опинилися в окупації, і моделювання специфічних власне художніх ситуацій тими авторами, хто не пережив окупацію особисто або спробував абстрагуватися від емоційного та документального письма.

Найпершою такою родинною історією стала п'єса Наталки Блок «Сни під час війни», надрукована в «Антології 24» (Блок, 2022). Цей текст було створено у швейцарському Базелі, до якого авторка евакуювалася після 24 лютого, у березні-квітні 2022 р., коли Херсон уже перебував під окупацією, – твір, як зазначає авторка, «зібраний трохи з особистого щоденника, трохи з моїх постів у фб, трохи просто з якогось автоматичного письма, коли я писала тільки для того, щоб не зійти з глузду, читаючи про новини в Україні та телефонуючи своїм рідним і близьким на окуповані території» (Блок, 2022: 305). Жінка фіксує для себе, що переживають в окупованому місті її рідні: так, 13 березня її старший син Матвій ходив на мітинг проти окупантів та «сказав, що там тупі голодні тварі зі зброєю», що «тварі стріляли в повітря і гумовими кулями поранили чоловіка» (Блок, 2022: 307); 15 квітня, читаючи зранку новинну стрічку у телефоні, бачить, як хтось просить молитися за Херсон, і радіє, що її середнього

та молодшого синів колишній чоловік зміг із Херсона вивезти; далі вже поза межами дат переживає, що старший син живе сам в окупації: вона просить його «сфоткати старі фото із сімейного альбому», бо в неї з'явилася сильна мотивація переосмислення себе через приналежність до «свого» світу – дому в Херсоні, старої кімнати в ньому зі столом та квітами, родини, країни: «Я хочу мати фото своєї родини. Там є фото моєї прабабусі, яка втратила в війну всіх синів, фото бабусі, яка була в трудових таборах в Німеччині, а потім повернулася в Україну. Фото дідуся, молодих мами і тата, і інші чорно-білі фотокартки. Хай у цифрі і у поганій якості на телефоні» (Блок, 2022: 325) – у такий спосіб сам факт окупації Херсона стає каталізатором роботи родинної транспоклінневої пам'яті. Зрештою, останній фрагмент тексту знову повертає нас в окупований Херсон, де окупанти застрелили відомого блогера і з якого знову перестали випускати людей...

На початку 2023 р. в антології «Неназвана війна» (Захоженко, 2023) було вперше надруковано п'єсу Ніни Захоженко «Перевізник» (пізніше вона також увійде у збірку «Драма Панорама 2023»). Цей твір присвячено історіям двох несхожих родин у селі Новосілка на Херсонщині, яке швидко опинилося під окупацією. У п'єсі на тлі провідного образу перевізника Василя, який знає, як провезти в окуповане село продукти, ліки, предмети гігієни, де знаходяться блокпости та як їх перетинати, ми бачимо і підпільну діяльність підлітків, які зневажають окупантів, і стихійний спротив селян, і розлюднення російських найманців, які прийшли з війною, аби повернути українців назад у СРСР, але українці туди не хочуть.

Перші сценічні читання п'єси пройшли 16 грудня 2023 р. у режисурі Анастасії Сегеди під час Драма-спрінту «Жива антологія» в рамках презентації збірки «Драма панорама 2023» (в онлайн-доступі є запис і самих читань, і обговорення п'єси) (Відеозапис читання та фахового обговорення п'єси «Перевізник», 2023), згодом креативна платформа «Театральна лабораторія Брехні» у м. Дніпро 14 лютого також провела сценічні читання «Перевізника». Виставу «Перевізник» у режисурі Сергія Павлюка на проєктній основі було реалізовано у червні 2024 р. Херсонським обласним академічним музично-драматичним театром ім. М. Куліша спільно з Миколаївським академічним художнім драматичним театром за співфінансування програмою ZMINA: Rebuilding, створеною за підтримки Європейського Союзу в рамках спеціального конкурсу заявок на підтримку українських переселенців та українського культурного і креативного секторів, за підтримки МБФ «Ізоляція», Trans Europe Halles та Malý Berlín (У Миколаєві відбулася прем'єра..., 2024).

В антологію «Драма Панорама 2023» увійшло ще кілька п'єс про херсонців від авторів, що пережили окупацію.

У п'єсі «Мемель-Дніпро» Артур Сумароков історією виїзду молодої подружньої пари з окупованого Херсона завершує розмисли про трагедії однієї родини, попередні покоління якої пережили Першу і Другу світові війни. Але виїхати молодим людям не вдається. Візуальний образ нинішньої війни – це скоцюрблене тіло херсонського хлопця в багажнику його ж машини, конфіскованої окупантами-чеченцями, – тіло зі слідами фізичних катувань, мозок якого ще працює і веде зворотний відлік останньої хвилини життя: «У багажнику поруч із закривавленим трупом Маші лежить Макс. Із його рота тонкою цівкою тече кров. Його руки зв'язані ззаду мотузками, а на пальцях обох рук відсутні нігті. Він чує звуки свого серця і переривчасті звуки дихання.

60 59 58 57 56 55 54 53 52 51 50 49 48 47 46 45 44 43 42 41 40 39 38 37 36 35 34 33 32 31 30 29 28 27 26 25 24 23 22 21...» (Сумароков 2023: 276).

П'єса потрапила у лонг-лист драматургічного фестивалю «Липневий мед-2023» та у шорт-лист Тижня актуальної п'єси (2023). Її сценічне прочитання 16 грудня 2023 р. під час Драма-спрінту «Жива антологія» запропонував Роб Фельдман (Відеозапис читання та фахового обговорення п'єси «Мемель – Дніпро», 2023).

У драмі «*Стікери*» Ігор Носовський теж пише про окупований Херсон, у якому опиняються літня матір, невиліковно хвора на Альцгеймера, деменцію та цукровий діабет, та її доросла дочка, яку страх жити під окупацією змушує втекти за кордон, залишивши свою рідну людину напризволяще у квартирі, обклеєній різнокольоровими стікерами з нагадуваннями та засто-рогами. Ідея хаотично розклеєних стікерів із нагадуваннями виникла у драматурга після того, як він провів в окупації 252 дні, а потім, коли спробував це все описати, зрозумів, що у його сприйнятті всі події хаотично перемішані, а час і простір деформовані (Тиждень актуальної п'єси, 2023). Сценічне прочитання 16 грудня 2023 р. під час Драма-спрінту «Жива антологія» реалізував режисер Іван Данілін (Відеозапис читання та фахового обговорення п'єси «Стікери», 2023). 24 лютого 2024 р. херсонський режисер Євген Карнаух, який теж пережив окупацію, презентував виставу за цією п'єсою у Вінницькому академічному музично-драматичному театрі ім. Миколи Садовського, а 13 грудня 2024 р. за сприяння Українського інституту п'єсу грали французькою на Тижні української драматургії у Театрі дю Солей (м. Париж, Франція), відзначивши, що в ній «кордони між реальністю та спогадами поступово стираються: мати опиняється в пастці темряви своєї невдалої пам'яті, а дочка занурюється у фізичну та моральну темряву окупованого міста» (Тиждень української драматургії, 2024).

Навесні 2023 р. вперше було показано, а у травні 2024 р. переформатовано та на базі Українського державного університету імені Михайла Драгоманова вдруге винесено у публічний простір Києва документальну виставу «*Херсонські історії порятунку*»: вистава оприлюднювала 13 історій жінок із Нової Каховки про окупацію їхнього рідного міста та про їхні спроби виїхати на українську територію. Авторка тексту новокаховчанка Яна Малига зібрала і записала понад сотню таких історій – і записуючи усні свідчення людей, і опрацьовуючи їх письмово зафіксовані спогади. Вона намагалася побудувати драматургічний текст так, аби все проходило «через відчуття» – бо «певні факти люди знали, але через відчуття вони сприймалися набагато краще» (Белякова, 2024). Виставу зрежисувала Ірина Климовських-Боровська, а акторками виступили учасниці її театральної студії «Квітуча Україна».

Текст Лени Кудасєвої «*Гудбай, Генічеськ*» створено в рамках ІV драматургічної лабораторії НСТДУ «Як писати про війну», яка проходила з 2 по 8 липня та з 18 по 22 вересня 2023 р. 25 жовтня 2023 р. у режисурі Аліни Рашко відбулося перформативне читання цієї п'єси у Національному театрі ім. Марії Заньковецької у Львові, а 24 листопада 2024 р. в рамках Тижня актуальної п'єси у режисурі Валентини Єременко-Ворожбит – на камерній сцені ім. Сергія Данченка у Національному академічному драматичному театрі імені Івана Франка. У 2024 р. п'єса потрапила у лонг-листи конкурсу сучасної драматургії «Липневий мед 2024» та польського фестивалю AURORA. Цей текст створено на основі інтерв'ю з жінкою, яка наважилася виїхати з окупованого Генічеська через російську територію, хоча їй було важко приймати це рішення, оскільки для свого коханого чоловіка, який служить у ЗСУ, вона багато разів передавала координати окупантів, а ще при виїзді мала забрати з собою доньку та старого батька. Авторка створює відчуття розламаної реальності в окупації, коли люди, по суті, змушені демонструвати позірну лояльність до російських окупантів, яких вони ненавидять, нейтрально відповідати на провокативні питання, ховати померлих від окупаційного стресу батьків, переходити на мову агресора, аби не наражати себе і близьких на небезпеку, зашивати у дерев'яних стінах на балконі своєї квартири пакет із військовою формою, армійськими інструментами і приборами свого коханого чоловіка, ховати українській прапор, по одній-дві виносити з дому на роботу улюблені книги і там ховати їх у дальніх коробках з-під взуття. Це все змушує людину ховати свою людську сутність за невластивою зовнішньою поведінкою, схожою на маскування – не випадково у фільтраційному таборі протагоністка постає перед нами у костюмі зеленого коня – «на голові величезна коняча маска-морда з лупатими божевільними очима» (Кудасєва, 2023), а перед фінальною сценою, вже поза владою окупантів над собою, вона знімає із себе всю цю

маскарадну мішуру. Ми бачимо, яка небезпека чатує у фільтраційних таборах росіян на людей із проукраїнською позицією: під ризиком опиняється не лише їхнє власне життя, а й життя їхніх близьких; у подібну ситуацію потрапляє і протагоністка п'єси, оскільки росіянам удалося відновити всю видалену з її смартфона інформацію. Жінку рятує справжнє диво та її сміливість і винахідливість: вона кидається до журналістів та починає голосно розповідати їм про неправомірні дії посадовців фільтраційного табору, які тепер змушені пропустити її з донькою та батьком до латвійського кордону, до якого вони побігли, не обертаючись – «в зубах цигарка, в руках сумки з обірваними ручками, в голові думка: «Нам не будуть стріляти у спину, нам не будуть стріляти у спину, нам не будуть стріляти у спину...» (Кудаєва, 2023).

2 грудня 2023 р. у підвалі херсонського театру у просторі арт-хабу в укритті відбувся передпрем'єрний показ моновистави *«Буде тобі, враже, так, як відьма скаже»* за п'єсою-монологом Олени Маляренко *«Протитаноква відьма»*. Режисеру Сергію Павлюку та акторці Олені Галл-Савальській удалося створити на сцені та в залі «повний ефект присутності у звільненому, але пораненому Херсоні» після підризу рашистами Каховської ГЕС: «За задумом режисера, глядачі йшли в залу по російському прапорі, а сама сцена була затоплена по кісточки у воді, звуки вибухів супроводжували дійство» (Буде тобі, враже...). Ніхто не вів професійного запису вистави, а фрагментом відеофіксації події з авторкою п'єси поділився молодий французький режисер, учений, поет та волонтер Клемен, який принагідно перебував із волонтерською місією у Херсоні. На цьому показі Сергію Павлюку, який в окупації організував херсонців на протести та взаємодопомогу, вручили орден «За мужність». Робота над виставою велася за підтримки проекту Агенції США з міжнародного розвитку USAID «Зміцнення громадської довіри (UCBI)». А вже у квітні 2024 р. херсонський театр вирушив із виставою у гастрольний тур по Україні. Логіка вистави рухається від складеної херсонською говіркою побутової «екскурсії», яку протагоністка під звуки вибухів та мінометних обстрілів проводить для своєї куми, яка буцімто спілкується з нею по той бік екрану на моніторі, до гірких спогадів про окупацію міста, а потім його затоплення потоками брудної води, і, зрештою, у фіналі одинока стара жінка мовби набуває страшною для ворогів містичної сили, і на цьому енергетичному сплеску, власне, і завершується дійство, у фіналі якого зала під оплески разом з акторкою голосно співає пісню на слова Людмили Горової *«Буде тобі, враже»*. П'єса оголює прірву між тими українцями-«невсьоотакоднозначниками», які перебуваючи у безпеці, досі живляться російським інформаційним лайном, і тими людьми, які своїм щоденним виживанням у край важких умовах чинять опір агресорові: *«Ми тут всі такі, бо виживаємо, між Богом і чортом, хто за кого ухватився. І не тобі нас судити. І нікому нас судити не дозволено. Дай нам, канєшно, Боже, і вижити, і перемогти, і людьми зостатися, але судити нас буде тільки Господь, добрі ми чи хороші! От ти кажеш: якщо вам так погано було в окупації, чого не виїхали? Бо за вами не потовпилися, а від своєї землі, якщо вона в серці, ніде не втечеш! У нас же ж не держава з державою б'ється, а кожна людина, кожна херсонська вуличка, кожен клопоть землі, кожна деревина, кожна хвиля Дніпрова ворога жене. Навіть лялька моя оно проти них. Того вони й чкурнули від нас, бо убити нас можна, а завоювати – ні. Ми їх і мертві з-під землі пекти будемо. А ти кажеш, відьма!»* (Маляренко, 2023).

5 квітня 2024 р. в Одеській бібліотеці ім. Михайла Грушевського пройшла прем'єра вистави *«Між нами війна»* аматорського театру-студії «СІМ» Херсонського палацу молоді у режисурі Олени Іванової (*«Між нами війна»*, 2024), а 25 квітня 2024 р. у режисурі Яни Зеленської відбулася її прем'єра у Stockholms Improvisatiosteater (м. Стокгольм, Швеція). До того ж п'єса перемогла у драматургічному конкурсі «Липневий мед-2023» у номінації «П'єси для дитячої аудиторії». Авторка п'єси Ірина Феофанова створила драматургічний текст про сильне перше кохання двох миколаївських підлітків, яких розлучила війна: дівчину батьки швидко вивезли за кордон, а хлопець разом із мамою поїхав забрати бабусю із села під Херсоном, але село

одразу опинилося під окупацією, і виїхати звідти уже не було можливості. Про страшні реалії окупації хлопець повідомляє своїй подрузі по телефону, якщо йому вдасться зловити мобільний зв'язок: *«Ми вже три тижні в окупації. Міла, я не можу довго, буду вилазити сюди раз на день, писати, що живий, і бігом назад – тут не можна так ходити. Орки всіх перевіряють, блокпости на кожному кроці, вони козли, вони таке роблять, вони сусіда нашого розстріляли, але не хочу про це. Ти просто пиши, як ти, я все читаю...»* (Феофанова, 2023). Від родичів свого хлопця, якого забрали у полон за те, що він повідомляв українським бійцям позиції окупантів через чат-бот у Телеграмі, дівчина дізнається, що бабуся померла в окупації та похована у дворі – *«рашисти не дали поховати, замінували кладовище»* (Феофанова, 2023) і що мама хлопця постійно ходить у сільраду і пропонує окупантам гроші, аби ті відпустили її сина. Під час штурму села українськими воїнами окупанти розстрілюють полонених: хлопцеві лише прострелили ногу, а добити не встигли. Ногу йому ампутували, і хоча лікар розказує, що зроблять протез, але хлопець тепер пригнічений та не наважується продовжити спілкуватися з дівчиною, у яку закоханий.

Мабуть, сьогодні найбільшу сценічну історію з усього «херсонського тексту» у драматургії війни має трагікомедія Оксани Гриценко *«Молочайник»* – «найзатребуваніша українськими театрами п'єса» (Ільїна, 2024), надрукована в антології «Драма Панорама 2023» (Гриценко, 2023). Ця п'єса також перемогла у конкурсі драматургії «Липневий мед-2023» у номінації «П'єси для дорослих» та увійшла до довгого списку конкурсу «Драма.UA 2023», перші її сценічні читання у режисурі Андрія Іванюка відбулися під час Драма-спринту під назвою «Жива антологія» в рамках презентації збірки «Драма панорама 2023» у грудні 2023 р. (є в онлайн-доступі запис і самих читань, і обговорення п'єси) (Відеозапис читання та фахового обговорення п'єси «Молочайник», 2023), а 1 березня 2024 р. сценічні читання також пройшли на сцені Полтавського академічного музично-драматичного театру імені Миколи Гоголя у постановці Владислава Шевченка.

24 лютого 2024 р. у режисурі Євгенія Резніченка відбулася прем'єра цієї вистави в Одеському театрі юного глядача ім. Юрія Олеші: *«Ми створили виставу про вторгнення, про окупацію також Херсонщини, бо в Одесі велика кількість переселенців із Херсона, це місто, у якому велика кількість херсонців знайшла прихисток для себе після окупації, виїжджала і почала будувати своє життя там, чекаючи той момент, коли ми зможемо повернутися додому»*, – розповідає Євгеній (Пунтусова, Мокляк, 2024). Цією виставою він «закрив свій гештальт» (Адлер, 2024) перед Оксаною Гриценко, попередній текст якої не зміг утілити в херсонському театрі.

7 червня 2024 р. у режисурі Ігоря Матієва прем'єра відбулася у київському Театрі на Подолі, 14 червня 2024 р. під назвою «Дочки» – у режисурі Ольги Турті у Львівському національному драматичному театрі імені Марії Заньковецької, 20 серпня 2024 р. – у режисурі Андрія Бакірова у Чернігівському обласному академічному українському музично-драматичному театрі імені Тараса Шевченка, 4 жовтня 2024 р. – у режисурі Олени Ряпулової у Дніпропетровському академічному українському молодіжному театрі. 14 листопада 2024 р. у Миколаївському академічному художньому драматичному театрі відбувся прем'єрний показ «Молочайника», за підтримки УКФ поставлений херсонським режисером Євгенієм Резніченком у виконанні актрис Херсонського обласного музично-драматичного театру імені Миколи Куліша. Оксана Гриценко родом із Херсонщини, тож перебуває у постійному контакті зі своїми родичами та односельцями, які потрапили в окупацію й досі живуть у її жахітті. *«Я трохи боялася їхати на цю прем'єру, – зізналася авторка п'єси, – бо тут виставу про окупацію грали акторки, які бачили окупацію на власні очі. Боялася, чи повірять вони тексту «Молочайника». Але вийшло кайфово – дуже переконливе втілення, особливо суперовими були Баба і Мама. Дуже красиві декорації з квітами завмерлими у скляних кубах. Класні рішення по сцені, по відео, по анімації»* (Oksana Grytsenko, 2024). 29 листопада 2024 р. в укритті у центрі Кропивницького творче

об'єднання «Кропива», засноване у вересні 2024 р., показало свою версію «Молочайника» у режисурі херсонця Сергія Павлюка. Один із засновників «Кропиви», херсонець В'ячеслав Вандрашек, теж опинився з родиною в окупованому Херсоні, а зараз в окупації перебуває його мама. Тож логічно, що він спонукає глядачів «говорити про окупацію, точніше – про українців, які в ній залишаються» (Липа, 2025). Показово, що об'єднання «Кропива» розпочало свою театральну діяльність із читання «Молочайника» у Музеї мистецтв м. Кропивницький та надало доступ до відеозапису цього читання (Читка п'єси Оксани Гриценко «Молочайник», 2024), тож глядачі в очікуванні вистави вже мали змогу прослухати її текст. 12 грудня 2024 р. за сприяння Українського інституту у Театрі дю Солей (м. Париж, Франція) під час Тижня української драматургії «Молочайника» показали у виконанні французьких акторів.

Цю п'єсу створено для п'яти жінок різного віку, які перебувають в окупації у вигаданому херсонському селі Кавунівка. Напередодні Великодня 2022 р. жінки спілкуються між собою про життя, війну, окупацію, пригадують, міркують, плачуть, сміються, віднаходять власні рецепти виживання та опору окупантам. «Методи боротьби жінок, зі слів режисера, подекуди неочевидні. У п'єсі вони показують, що для звільнення потрібні не лише прямі дії, а й психологічна стійкість, хитрість, вміння об'єднуватися в складних умовах» (Місайлов, Тіуренко, 2024). У текст «Молочайника» драматургиня вставляє автоінтертекстуальне відсилання до своєї п'єси 2022 р. «*Обіцяний БТР*», в якій селяни чинять стихійний опір окупантам, які щойно увійшли до їхнього населеного пункту, причому це не вигаданий сюжет, а історія, яка відбулася в її рідному селі на Херсонщині.

Також в активі Оксани Гриценко є цікава п'єса «*Я повернуся*» про викрадених із Херсонщини підлітків, які примусово опиняються у дитячому таборі в Криму. Цю п'єсу Анна Турло поставила у київському театрі «Золоті ворота» за підтримки УКФ, прем'єра відбулася 23–24 серпня 2024 р. Тема викрадених або примусово вивезених з окупованої Херсонщини українських дітей набуває колосальної актуальності на тлі тривалої окупації великої частини області, і драматургія лише поволі підступається до неї зі зрозумілих причин: викрадених дітей дуже важко розшукувати і повертати; для документування свідчень тих, кого вдалося повернути, потрібні згоди батьків, соціальних служб, ювенальних психологів; а тих дітей/підлітків, яких удалося повернути, родичі доволі часто вивозять за межі України.

12 вересня 2024 р. у Херсоні на XXVI Міжнародному театральному фестивалі «Мельпомена Таврії» було показано документальну музичну виставу театального проєкту Vidlik projects «*Я теж подумав про Чорне море*», побудовану на монтажі фрагментарних інтерв'ю з українськими військовими, митцями та мисткинями. Режисерка цього дійства Євгенія Відіщева розповіла про власний доволі проблематичний досвід долучення до українських сил оборони: «24 лютого 2022 року я записалась добровольцем. І нас навчали займатися вуличними боями, а потім висадили в поле Донецької області. За 10 кілометрів десь від лінії розмежування, над якою весь час літають гради, снаряди, урагани. І все, чого нас навчали, виявилось непотрібним» (Мокляк, Хлебус, 2024). Історії про війну у виставі переплетено з мирними спогадами про Херсонщину, зокрема є фрагмент про мистецьку резиденцію у селі Олександрівка, «душею» якої був режисер та актор Андрій Май. Музичний супровід вистави забезпечив музикант-саксофоніст та кроссекторальний митець Андрій Бармалій. Херсонці після перегляду активно ділилися емоціями, оскільки вистава спонукала їх до особистих рефлексій та спогадів: «Як і в кожного херсонця, подібна вистава викликає бурхливі, дуже суперечливі емоції. Це, з одного боку, і жаль, і сум, і прям так і обурення за те, що відбувається з нашим містом, з нашими людьми. І з іншого боку, Євгенія Відіщева зробила так, що в цьому всьому є певний оптимізм» (Мокляк, Хлебус, 2024).

На завершення розкажу ще про один унікальний драматургічний текст від непересічного автора – про п'єсу «*Привиди у гілках*» Валерія Пузіка, який обороняв український плацдарм

у Кринках і присвятив свою драму саме цьому етапу свого життя і воїнського шляху. Цей текст 2024 р. переміг у конкурсі «Євродрама», потрапив до шорт-листів конкурсу «Липневий мед-2024» та Тижня актуальної п'єси, також упродовж року відбулося кілька його театральних читань: 27–28 квітня – у ProEnglish Theatre of Ukraine, Київ (режисерка української вистави – Софія Чолан, режисер англійської вистави – Raren Gee з Австралії); 6 червня – англійське читання у City Garage theater у рамках організованих Джоном Фрідманом Світових читань української драматургії (Санта Моніка, США); 23 листопада – у Національному театрі імені Івана Франка під час XV Тижня актуальної п'єси, режисера Станіслава Іванова; 7 грудня – під час Драм-фесту «Авансцена – Євродрама» на сцені НЦТМ імені Леся Курбаса, сценічна версія Євгенія Хомутова У п'єсі історія війни, фіксація горя, яке росіяни принесли на українські землі, втома та виснаженість українських захисників, яких ніхто не міняє на бойових позиціях, скромний військовий побут, близькість та невідворотність смерті тісно переплетені з містикою та народною міфологією, де важко провести межу між красивою дівчиною, привидами, янголом та відьмою, де мовби зупиняється або застигає час, а смерть перестає сприйматися як щось трагічне й остаточне. Одинокі бойові позиції, яку в оточенні росіян утримують українські бійці на лівому березі Дніпра, починає сприйматися воїнами як Пекло, а вихід із неї через легкий відхід у смерть – як благо та залишення Пекла, процеси такого переходу супроводжують молоді Дівчата Янголи. У п'єсі сусідять аскетична простота і розкішні візуальні метафори, а солдати війни у нас на очах один за одним перетворюються на її привидів: навіть ті, хто ще живий, зрощуються з війною та довіку перебувають її віддзеркаленнями, навіть якщо вирвуться з неї живими...

Коли статтю вже було дописано, прочитала новий драматургічний текст Валерія Пузіка «*Давай вірити*», теж створений у 2024 р. як листування між воїном-захисником Херсонщини та його дружиною, яка чекає на його повернення додому. Події цієї п'єси відбуваються у січні-березні 2023 р. та, по суті, передують сюжетній лінії «Привидів у гілках». При цьому автор на тлі підготовки до висадки українського десанту на лівий берег Дніпра фіксує, як він віддаляється від родини, як навіть за наявності зв'язку не готовий говорити з дружиною та сином, а воліє мовчати та просто дивитися на них, оскільки усвідомлює, що участь у десанті для багатьох українських воїнів стане квитком в один кінець. Тут теж, як і у «Привидах», є моторошні картини зруйнованої окупантами Херсонщини, понівечених селищ, безвихідь від щоденних смертей побратимів, поява нових відчуттів – туги, яка зливається з ненавистю...

Звісно, дуже хочеться, щоб Херсон і Херсонщина у драматургічно-театральних практиках поставали не як дискурси війни чи окупації, проте цей важкий матеріал про колективну травму, стійкість, опір та пережиття смертельної загрози досягнути належить саме нам. Але з вірою, що обов'язково справдиться обіцянка Олександра Книги, яку він дав нескореним херсонцям: «До речі, у нас мала бути вистава «Вічність і один день», яку ми готували два роки, і квитки були продані на 24 лютого, якось до мене підійшла жінка і показала квитки на цю виставу. Вона їх забрала із собою в евакуацію, я пообіцяв, що ми повернемося і відіграємо. Це надихає, коли люди чекають» (Медведенко, 2023).

5. Висновки

Херсонський обласний академічний музично-драматичний театр імені Миколи Куліша вже не одне десятиліття був для містян місцем сили і одним із центрів культурної спільноти. Ця традиція зберіглася і під час окупації міста росіянами: співробітники театру активно долучилися до організації проукраїнських акцій та мітингів, опікувалися колегами, які потребували допомоги. Ті, хто виїздив на підконтрольну Україні територію, одразу об'єднувалися довкола спільних театральних проєктів, які би допомогли голосно говорити про людей в окупації, про Херсон та Херсонщину. До того ж такі проєкти давали змогу збирати кошти на допомогу колегам, що перебували в окупації. Не було втрачено і щорічну традицію проведення херсонцями

міжнародного театрального фестивалю «Мельпомена Таврії», який улітку 2022 р. відбувся в онлайн-форматі за максимально широкої підтримки з боку українських та іноземних театрів, і для херсонців це було дуже цінно.

Херсонський дискурс став актуальним не лише для херсонських драматургічних авторів (Олена Астасьева, Сергій Носовський, Артур Сумароков, Олена Маляренко) чи для тих, у кого в окупації опинилися члени родини (Наталка Блок, Оксана Гриценко), а й для інших сучасних українських драматургів. Загалом можемо констатувати, що херсонський опір окупантам став стійкою вітаїстичною та громадянською моделлю, яка змусила багатьох по-іншому подивитися на унікальну силу людей українського півдня.

У театральній драматургійній репрезентації Херсона і Херсонщини під час повномасштабної російської агресії уже вимальовуються певні тенденції: спочатку важливо було фіксувати реалії, власні емоції, конкретні людські історії та колективну травму, потім з'являється тяжіння до доку-драми, яка закарбовує свідчення інших людей та его-документи, до певних алегоричних метафор, через які осмислюються окупація та її наслідки (комплекс невиліковних хвороб, які деструктують сприйняття людини, необхідність відгороджуватися маскою, відносність дистанції від подій), а ще виникає особлива увага до індивідуального родинного досвіду: у межах родини, що тримається разом, у згадках про попередні покоління своїх близьких людей і про те, що їм допомагало виживати, у розриванні родин війною та переживанні за близьких людей в окупації. Зрештою, поступово починають задіюватися та актуалізуватися міфологічні та містичні ситуації, через які мовби закликаються на допомогу надприродні сили херсонських степів, авторські міфопоетичні/магічні ресурси та упізнавані ритуальні відправи (вигаданий образ Молочайника як народного стихійного месника, метафора «протитанкова відьма», тканинні ляльки-вуду путіна, яких дають на розтерзання бультер'ерам чи протикають голками, привиди, які супроводжують українських воїнів на шляху з Пекла, ритуальне спалювання шевронів колаборантів та росіян, сприйняття довколишніх реалій крізь сюрреалістичну призму тощо).

Міжнародна активність репрезентації драматургічних і театральних текстів про Херсон та Херсонщину засвідчує, що до цих дискурсів є інтерес і в інших країнах, який, на жаль, поки не можна вважати достатнім, аби зняти з глобального порядку денного питання «віддати території» агресорові, бо на цих «територіях» люди, які чекають на Україну. Принаймні на Херсонщині багато хто точно все ще чекає...

Література:

1. Адлер І. Кличте Молочайника. Одесити поставили п'єсу про окуповану Херсонщину. URL: <https://dumskaya.net/news/zovite-molochaynika-odessity-postavili-pesu-ob-o-182532/ua/>
2. Астасьева О. Словник емоцій воєнного часу. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/slovnyk-emotsiy-voeynohoh-chasu>
3. Белякова К. У Києві відбувся показ вистави «Херсонські історії порятунку». URL: <https://suspilne.media/kherson/751761-u-kiyev-vidbuvsya-pokaz-vistavi-hersonski-istorii-poratunku/>
4. Блок Н. Сні під час війни. Антологія 24. Львів : ФО-П Леонова А.Р., 2022. С. 304–335.
5. Буде тобі, враже... Передпрем'єрний показ у Херсоні. Фрагмент вистави та обговорень. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=uO-cYsxmuNk&t=58s&pp=2AE6kAIB>
6. Відеозапис читання та фахового обговорення п'єси «Мемель – Дніпро» Артура Сумарокова. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=LDW4STIZgvw&fbclid=IwAR1ZN2rZxVnLNgZZnNGAqJ7BFcmNKNESCztChQY aADzt1XUT4Knmw5FmQ9M>
7. Відеозапис читання та фахового обговорення п'єси «Молочайник» Оксани Гриценко. URL: https://m.youtube.com/watch?v=bdVBpp1Ud5Q&fbclid=IwAR259uLRVuduXa_WbY6HHjNi17HKJ_37MhLTGIpzN EwLT8yKAJiqnCS8No
8. Відеозапис читання та фахового обговорення п'єси «Перевізник» Ніни Захоженко. URL: https://m.youtube.com/watch?si=xYVziLdHxL_YILDD&fbclid=IwAR0KFipxldx_5G7iAut8Q5GkxhE4zozjvBHF2AeSR9RrqnjrNIOwBt_z6U&v=FrMzufWdVvk&feature=youtu.be
9. Відеозапис читання та фахового обговорення п'єси «Стікери» Ігора Носовського. URL: https://m.youtube.com/watch?v=0Tb4no6b-aI&fbclid=IwAR2_i3jsYIQofDn6wBgGVAxx7Vvce4-HVBI7Z4LhyWBaAU-XHL4yHVN0u0E

10. Ворожбит Н. Погані дороги. П'єса. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2021. 96 с.
11. Галас А. Відображення колективної травми в українській драматургії періоду повномасштабної війни (2022–2024). URL: <https://proscenium.lnu.edu.ua/art-war-we/vidobrazhennia-kolektyvnoi-travmy-v-ukrainskiy-dramaturhii-2022-2024/>
12. Гриценко О. Молочайник. Драма Панорама 2023: Антологія п'єс-переможниць драматургічних конкурсів. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2023. С. 114–170.
13. Гриценко О. Обіцяний БТР. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/obistsyanyu-btr>
14. Гриценко О. Я повернуся. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/ya-povernusya>
15. «Журналісти вражені, коли бачать у Херсоні, як ми у підвалі готуємо прем'єру» – Олександр Книга. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=102030>
16. Захоженко Н. Перевізник. Неназвана війна: антологія актуальної української драми. Київ : Світ знань, 2023. С. 143–184.
17. Їльїна М. «Дочки»: жіночі історії з окупації, або Порятую Молочайник і Надія. URL: <https://www.lvivpost.net/kultura/dochky-zhinochi-istoriyi-okupatsiyi-abo-poryatuye-molochajnyk-i-nadiya/>
18. Кризь війну: драма, яка поєднала театри Херсону та Кропивницького (частина перша). URL: <https://cbn.com.ua/articles/2023-06-21-kriz-vijnu-drama-yaka-poyednala-teatry-hersonu-ta-kropyvnytskogo-chastyna-persha>
19. Кудасєва Л. Гудбай, Генічеськ! URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/hudbay-henichesk>
20. Липа М. Про аншлаги «Кропиви», секрет портрета на сцені та містичний «Молочайник». URL: <https://cbn.com.ua/articles/pro-anshlagi-kropivi-sekret-portreta-na-steni-ta-mistichnij-molochajnik>
21. Листюк С. Римми Зюбіна: Ми розкажемо зі сцени, що Херсон – це Україна, незламна і вірна. URL: <https://persha.kr.ua/zhittya/showbiz/223608-rymma-zyubina-my-rozkazhemo-zi-stseny-shho-herson-tse-ukrayina-nezlamna-i-vidna/>
22. Малярєнко О. Прогитанкова відьма. Рукопис авторки п'єси.
23. Медведенко Л. Я відкриваю забрало, це моя особиста війна – Олександр Книга. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/27/ya-vidkryvayu-zabralo-cze-moya-osobysta-vijna-oleksandr-knyga/>
24. «Між нами війна»: прем'єра вистави аматорського театру-студії «СІМ» Палацу молоді, м. Херсон. URL: <https://biblioteka.od.ua/mizh-namy-vijna-prem-iera-vystavy-amatorskogo-teatru-studiyi-sim-palatsu-molodi-mherson/>
25. Місайлов М., Тітурєнко Я. Прем'єра трагікомедії «Молочайник» у Миколаєві: історія жіночого опору в окупації на Херсонщині. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/879331-premera-tragikomedii-molocajnik-u-mikolaevi-istoria-zinocogo-oporu-v-okupacii-na-hersonsini/>
26. Мокляк А., Хлебус О. «Мельпомена Таврії»: як у Херсоні презентували документальну виставу «Я теж подумав про Чорне море». URL: <https://suspilne.media/kherson/835029-melpomena-tavrii-ak-u-hersoni-prezentovali-dokumentalnu-vistavu-a-tez-podumav-pro-corne-more/>
27. На читці п'єси «КолоХерсон» збирають гроші для підтримки артистів в окупованому Херсоні. URL: <https://suspilne.media/kherson/275017-na-citci-pesi-koloherson-zbiratimut-grosi-dla-pidtrimki-artistiv-z-okupovanogo-hersona/>
28. Неждана Н. Кицька на спогад про темінь. Майдан. До і після. Антологія актуальної драми. Київ : Світ Знань, 2015. С. 225–250.
29. Носовський І. Стікери. Драма Панорама 2023: Антологія п'єс-переможниць драматургічних конкурсів. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2023. С. 214–242.
30. Пузік В. Давай вірити. Рукопис автор п'єси.
31. Пузік В. Привиди у гілках. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/pryvydy-u-hilkakh>
32. Пунтусова А., Мокляк А. Намагається відобразити на сцені сучасні історичні події. Історія режисера, який ставить п'єси про окупацію Херсонщини. URL: <https://suspilne.media/kherson/812287-namagaetsya-vidobraziti-na-sceni-sucasni-istorichni-podii-istoria-reziseri-akij-stavit-pesi-pro-okupaciu-hersonsini/>
33. Самсонов Д. Лишитися (не) можна: вистава про опір окупації Херсона – чому це варто побачити. URL: <https://vikna.tv/video/lifestyle/vystava-pro-opir-okupaciyi-hersonu-lyshytysya-ne-mozhna/>
34. Сумароков А. Мемель – Дніпро. Драма Панорама 2023: Антологія п'єс-переможниць драматургічних конкурсів. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2023. С. 245–276.
35. Творчістю проти війни. Херсонські театри влаштували читку п'єси та зібрали кошти для людей в окупації. URL: <https://kherson.tv/tvorchistiu-proty-vijny-khersonski-teatraly-vlashtuvaly-chytku-piesy-ta-zibraly-koshty-dlia-liudej-v-okupatsii/>
36. Тиждень актуальної п'єси. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=736430845176561&set=a.562252199261094>
37. Тиждень української драматургії. URL: https://fr.ui.org.ua/semaine-de-la-dramaturgie-2024/?fbclid=IwY2xjawH2dTdleHRuA2F1bQIxMAABHU8Ayuju5z2IJIeRglNaYvHIPW4G_ouPtX_GvQlhc-Kp260zEtZp1QBw9SQ_aem_jufYgiP2j7wFm8_S0aygtw
38. У Миколаєві відбулася прем'єра вистави «Перевізник». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3877735-ukolaevi-vidbulasa-premera-vistavi-pereviznik.html>
39. Феофанова І. «Між нами війна». URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/mizh-namy-vijna>
40. Херсонський театр зіграє виставу «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже» у трьох містах. URL: <https://khersonline.net/lenta/331348-hersonskiy-teatr-zgraye-vistavu-bude-tob-vrazhe-tak-yak-udma-skazhe-u-troh-mstah.html>

41. Читка п'єси Оксани Гриценко «Молочайник». Творче об'єднання «Кропива». URL: <https://m.youtube.com/watch?v=eWNLjRthLso>
42. A Dictionary of Emotions in a Time of War: 20 Short Works by Ukrainian Playwrights». Laertes, USA, 2022. 296 p.
43. A Dictionary of Ukrainian Emotions / Ukrainska Pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/podcasts/66f2bbd028ce4/>
44. Oksana Grytsenko разом з Херсонський театр імені Миколи Куліша і Миколаївський академічний художній драматичний театр. URL: <https://www.facebook.com/oksana.grytsenko.7/posts/pfbid02yvv6zicPtp9aLfJT9pn2MLEgJWzo5vCvVianWs7qhSF4koJt7ew3shohYK5KfuSNl>

References:

1. Adler I. (2024) Klychte Molochainyka. Odesyty postavyly piesu pro okupovanu Khersonshchynu [Call the Milkman. Odesa residents stage a play about the occupied Kherson region]. URL: <https://dumskaya.net/news/zovite-molochaynika-odessity-postavili-pesu-ob-o-182532/ua/> [in Ukrainian].
2. Astasieva O. (2022). Slovník emotsii voiennoho chasu. [A dictionary of wartime emotions] URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/slovnnyk-emotsiy-voyennoho-chasu> [in Ukrainian].
3. Bieliakova K. (2024). U Kyievi vidbuvsia pokaz vystavy “Khersonski istorii poriatunku” [The play “Kherson Rescue Stories” was shown in Kyiv]. URL: <https://suspilne.media/kherson/751761-u-kievi-vidbuvsia-pokaz-vistavi-hersonski-istorii-poriatunku/> [in Ukrainian].
4. Blok N. (2022) Sny pid chas viiny [Dreams during the war]. Antolohiia 24. Lviv: FO-P Leonova Anastasiia Romanivna. S. 304–335.
5. Bude tobi, vrazhe... (2023). Peredpremiernyi pokaz u Khersoni. Frahment vystavy ta obhovoren [Take that, enemy... Pre-premiere screening in Kherson. A fragment of the performance and discussions]. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=uO-cYsxmuNk&t=58s&pp=2AE6kAIB> [in Ukrainian].
6. Videozapys chytannia ta fakhovoho obhovorennia piesy “Memel – Dnipro” (2023) Artura Sumarokova. [Video of the reading and discussion of the play Memel – Dnipro by Artur Sumarokov] URL: <https://m.youtube.com/watch?v=LDW4STIZgww&fbclid=IwAR1ZN2rZxVnLNggZnNGAqJ7BFcmNKNEscztChQYaADzt1XUT4Knmw5FmQ9M> [in Ukrainian].
7. Videozapys chytannia ta fakhovoho obhovorennia piesy “Molochainyk” (2023) Oksany Hrytsenko [Video of the reading and discussion of the play “Milkman” by Oksana Hrytsenko]. URL: https://m.youtube.com/watch?v=bdVBpp1Ud5Q&fbclid=IwAR259uLRVuduXa_WbY6HHjNi17HKJ_37MhLTGIpZNEwLT8yKAJiqnCS8No [in Ukrainian].
8. Videozapys chytannia ta fakhovoho obhovorennia piesy “Pereviznyk” (2023) Niny Zakhochenko [Video of the reading and discussion of the play “Carrier” by Nina Zakhochenko]. URL: https://m.youtube.com/watch?si=xYVziLdHxL_YILDD&fbclid=IwAR0KFipxldx_5G7iAut8Q5GkxhE4zoghvBHF2AeSR9RrqnjrNIOwBt_z6U&v=FrMZuftWDvk&feature=youtu.be [in Ukrainian].
9. Videozapys chytannia ta fakhovoho obhovorennia piesy “Stikery” (2023) Ihora Nosovskoho [Video of the reading and discussion of the play “Stickers” by Igor Nosovsky]. URL: https://m.youtube.com/watch?v=0Tb4no6b-aI&fbclid=IwAR2_i3jsYIQofDn6wBgGVAxx7Vvce4-HVB17Z4LhyWBaAU-XHL4yHVNuOrE [in Ukrainian].
10. Vorozhbyt N. (2021). Pohani dorohy [Bad roads]. Piesa. Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 96 s. [in Ukrainian/Russian].
11. Halas A. (2024). Vidobrazhennia kolektyvnoi travmy v ukrainskii dramaturhii periodu povnomasshtabnoi viiny (2022–2024) [Reflections of Collective Trauma in Ukrainian Drama of the Period of Full-scale War (2022–2024)]. URL: <https://prosaenium.lnu.edu.ua/art-war-we/vidobrazhennia-kolektyvnoi-travmy-v-ukrainskii-dramaturhii-2022-2024/> [in Ukrainian].
12. Hrytsenko O. (2023). Molochainyk [Milkman]. Drama Panorama 2023: Antolohiia pies-peremozhnykh dramaturhichnykh konkursiv. Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk, 2023. S. 114–1700. [in Ukrainian].
13. Hrytsenko O. (2022). Obistsyani BTR [The promised APC]. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/obistsyanyy-btr> [in Ukrainian].
14. Hrytsenko O. (2024). Ya povernusia [I'll be back]. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/ya-povernusia> [in Ukrainian].
15. “Zhurnalisty vrazheni, koly bachat u Khersoni, yak my u pidvali hotuiemo premiu” – Oleksandr Knyha (2023) [“Journalists are amazed when they see us preparing a premiere in the basement in Kherson” – Oleksandr Kniga]. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=102030> [in Ukrainian].
16. Zakhochenko N. (2023). Pereviznyk [Carrier]. Nenazvana viina: antolohiia aktualnoi ukrainskoi dramy. Kyiv: Svit znan. S. 143–184. [in Ukrainian].
17. Iina M. (2024). “Dochky”: zhinochi istorii z okupatsii, abo Poriatuie Milkman i Nadiia [“Daughters”: Women’s stories from the occupation, or Saving Milkweed and Hope]. URL: <https://www.lvivpost.net/kultura/dochky-zhinochi-istoriyi-okupatsiyi-abo-poryatuye-molochajnyk-i-nadiia/> [in Ukrainian].
18. Kriz viinu (2023): drama, yaka poiednala teatry Khersonu ta Kropyvnytskoho (chastyna persha) [Through the War: A Drama that United the Theaters of Kherson and Kropyvnytskyi (Part One)]. URL: <https://cbn.com.ua/articles/2023-06-21-kriz-vijnu-drama-yaka-poyednala-teatry-hersonu-ta-kropyvnytskoho-chastyna-persha> [in Ukrainian].
19. Kudaieva L. (2023). Hudbai, Henichesk! [Goodbye, Genichesk!] URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/hudbay-henichesk> [in Ukrainian].

20. Lypa M. (2025). Pro anshlahy “Kropyvy”, sekret portreta na stsni ta mistychnyi “Molochainyk” [On the sell-outs of Kropyva, the secret of portraiture on stage, and the mystical Milkweed]. URL: <https://cbn.com.ua/articles/pro-anshlagi-kropivi-sekret-portreta-na-stsni-ta-mistychnij-molochajnik> [in Ukrainian].
21. Lystiuk S. (2022). Rymma Zjubina: My rozkazhemo zi stsny, shcho Kherson – tse Ukraina, nezlamna i virna [Rimma Zjubina: We will tell from the stage that Kherson is Ukraine, unbreakable and faithful]. URL: <https://persha.kr.ua/zhytitya/showbiz/223608-rymma-zyubina-my-rozkazhemo-zi-stsny-shho-herson-tse-ukrayina-nezlamna-i-virna/> [in Ukrainian].
22. Maliarenko O. (2023). Protytankova vidma. Rukopys avtoroky piesy [An anti-tank witch. Manuscript by the play’s author]. [in Ukrainian].
23. Medvedenko L. (2023). Ya vidkryvaiu zabralo, tse moia osobysta viina – Oleksandr Knyha [I open the visor, this is my personal war – Oleksandr Kniga]. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/27/ya-vidkryvayu-zabralo-cze-moya-osobysta-vijna-oleksandr-knyha/> [in Ukrainian].
24. “Mizh namy viina” (2024): premiera vystavy amatorskoho teatru-studii “SIM” Palatsu molodi, m. Kherson [“There is a war between us”: premiere of the play by the amateur theater-studio ‘SIM’ of the Palace of Youth, Kherson]. URL: <https://biblioteka.od.ua/mizh-namy-vijna-prem-mera-vystavy-amatorskogo-teatru-studiyi-sim-palatsu-molodi-m-herson/> [in Ukrainian].
25. Misailov M., Titurenko Ya. (2024). Premiera trahikomedii “Molochainyk” u Mykolaievi: istoriia zhinochoho oporu v okupatsii na Khersonshchyni [The premiere of the tragicomedy “Milkman” in Mykolaiv: the story of women's resistance to the occupation in Kherson region]. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/879331-premera-tragikomedii-molochajnik-u-mikolaevi-istoriia-zinocogo-oporu-v-okupacii-na-hersonsini/> [in Ukrainian].
26. Mokliak A., Khliebus O. (2024). “Melpomena Tavrii”: yak u Khersoni prezentuvaly dokumentalnu vystavu “Ia tezh podumav pro Chorne more” [“Melpomene of Tavria”: How the documentary play ‘I Thought of the Black Sea, Too’ was presented in Kherson]. URL: <https://suspilne.media/kherson/835029-melpomena-tavrii-ak-u-hersoni-prezentuvali-dokumentalnu-vistavu-a-tezh-podumav-pro-corne-more/> [in Ukrainian].
27. Na chyttsi piesy “KoloKherson” zbyratymut hroshi dlia pidtrymky artystiv v okupovanomu Khersoni. (2022). [The reading of the play “KoloKherson” will raise money to support artists in occupied Kherson] URL: <https://suspilne.media/kherson/275017-na-citci-pesi-koloherson-zbiratymut-grosi-dla-pidtrimki-artistiv-z-okupovanogo-hersona/> [in Ukrainian].
28. Nezhdana N. (2015). Kytska na spohad pro temin [A pussy in memory of the dark]. Maidan. Do i pislia. Antolohiia aktualnoi dramy. Kyiv: Svit Znan, 2015. S. 225–250. [in Ukrainian].
29. Nosovskyi I. (2023). Stikery [Stickers]. Drama Panorama 2023: Antolohiia pies-peremozhnyts dramaturhichnykh konkursiv. Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk, 2023. S. 214–242. [in Ukrainian].
30. Puzik V. (2024). Davai viryty. Rukopys avtor piesy. [Let us believe. Manuscript by the play’s author] [in Ukrainian].
31. Puzik V. (2024). Pryvydy u hilках [Ghosts in the branches]. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/pryvydy-u-hilках> [in Ukrainian].
32. Puntosova A., Mokliak A. (2022). Namahaietsia vidobrazyty na stsni suchasni istorichni podii. Istorii rezhysera, yakyi stavyt piesy pro okupatsiiu Khersonshchyny [He tries to reflect contemporary historical events on stage. The story of a director who stages plays about the occupation of Kherson reg]. URL: <https://suspilne.media/kherson/812287-namagaetsa-vidobraziti-na-sceni-sucasni-istoricni-podii-istoria-rezysera-akij-stavit-pesi-pro-okupaciu-hersonsini/> [in Ukrainian].
33. Samsonov D. (2022). Lyshytysia (ne) mozna: vystava pro opir okupatsii Khersona – chomu tse varto pobachyty [You can’t (not) stay: a play about resistance to the occupation of Kherson – why you should see it]. URL: <https://vikna.tv/video/lifestyle/vystava-pro-opir-okupaciyi-hersonu-lyshytysya-ne-mozna/> [in Ukrainian].
34. Sumarokov A. (2023). Memel – Dnipro [Memel – Dnipro]. Drama Panorama 2023: Antolohiia pies-peremozhnyts dramaturhichnykh konkursiv. Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk. S. 245–276. [in Ukrainian].
35. Tvorchistiu proty viiny (2022). Khersonski teatraly vlashtuvaly chytku piesy ta zibraly koshty dlia liudei v okupatsii [Creativity against the war. Kherson theatergoers organized a play reading and raised funds for people under occupation]. URL: <https://kherson.tv.com/tvorchistiu-proty-viiny-khersonski-teatraly-vlashtuvaly-chytku-piesy-ta-zibraly-koshty-dlia-liudej-v-okupatsii/> [in Ukrainian].
36. Tyzhden aktualnoi piesy. (2023). [A week of contemporary plays]. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=736430845176561&set=a.562252199261094> [in Ukrainian].
37. Tyzhden ukrainskoi dramaturhii. (2024) [The Week of Ukrainian Drama]. URL: https://fr.ui.org.ua/semaine-de-la-dramaturgie-2024/?fbclid=IwY2xjawH2dTdleHRuA2F1bQIxMAABHU8Ayu5z2IJIeRg1NaYvHIPW4G_ouPtX_GvQlhc-Kp260zEtZp1QBw9SQ_aem_jufYgiP2j7wFm8_S0aygtw [in Ukrainian].
38. U Mykolaievi vidbulasia premiera vystavy “Pereviznyk”. (2024) [The premiere of the play “Carrier” took place in Mykolaiv]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3877735-u-mikolaievi-vidbulasa-premera-vistavi-pereviznyk.html> [in Ukrainian].
39. Feofanova I. (2023). “Mizh namy viina” [“There is a war between us”]. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/mizh-namy-viyna> [in Ukrainian].
40. Khersonskiy teatr zihraie vystavu “Bude tobi, vrazhe, tak, yak vidma skazhe” u trokh mistakh (2024) [Kherson Theater to perform the play “It will be as the witch says” in three cities]. URL: <https://khersonline.net/lenta/331348-hersonskiy-teatr-zgraye-vistavu-bude-tob-vrazhe-tak-yak-vidma-skazhe-u-troh-mstah.html> [in Ukrainian].

41. Chytka piesy Oksany Hrytsenko “Molochainyk” (2024). Tvorche obiednannia “Kropyva” [Reading of Oksana Hrytsenko’s play “The Milkman”. Creative association “Kropyva”]. URL: <https://m.youtube.com/watch?v=eWNLjRthLso> [in Ukrainian].
42. A Dictionary of Emotions in a Time of War (2022): 20 Short Works by Ukrainian Playwrights”. Laertes, USA. 296 p. [in English].
43. A Dictionary of Ukrainian Emotions (2024) / Ukrainska Pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/podcasts/66f2bbd028ce4/> [in English].
44. Oksana Grytsenko razem z Khersonskiyi teatr imeni Mykoly Kulisha i Mykolaiivskiyi akademichnyi khudozhnii dramatychnyi teatr. (2024) [Oksana Grytsenko together with the Kherson Mykola Kulish Theater and Mykolaiv Academic Art Drama Theater]. URL: <https://www.facebook.com/oksana.grytsenko.7/posts/pfbid02yv6ziCtp9aLfJT9pn2MLEgjWzo5vCvVianWs7qhSF4koJt7ew3shohYK5KfuSNI> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.12.2024
The article was received 18 December 2024